

A Sociological Explanation of the Middle-Class Participation in the Islamic Revolution of Iran

Amir Azimi Dolatabadi*

Abstract

This article examines the participation of the middle class in the Iranian Islamic Revolution from the perspective of the sociological approach to political participation and using a historical method. It addresses the question of why, in 1979, the middle class (both traditional and modern) played the most significant role in the regime change (revolution) in Iran. Based on a model of civic voluntarism, it offers three answers: First, the existence of sufficient motivation among members of this class; second, possession of the necessary abilities and resources (including time, financial capital, and civic skills) that facilitated participation compared to other classes; and third, encouragement or compulsion to participate through membership in political and social groups and networks. In other words, membership in these groups and networks played a significant role in encouraging and mobilizing members of the middle class to participate. It is evident that these three factors (sufficient motivation, necessary resources, and membership in social and political networks) were facilitated by the socio-economic base of these classes (including level of education, income level, and occupational status).

Keywords: Iranian Islamic Revolution, Political Participation, Middle Class, Civic Voluntarism Model, Recourses.

* Assistant Professor of Sociology, Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution,
azimidolatabadi@gmail.com

Date received: 23/12/2024, Date of acceptance: 04/02/2025



Introduction

This article examines the participation of the middle class (both traditional and modern) in the Iranian Islamic Revolution of 1979, using a social approach to political participation and historical methodology. It addresses the question of why the middle class played the most significant role in the regime change, offering three answers based on the Civic Voluntarism Model: 1. Motivation: Members of the middle class possessed a strong impetus for participation. 2. Resources: They had the resources (time, financial capital, and civic skills) that facilitated participation compared to other classes. 3. Encouragement/Coercion through Group Membership: Membership in political and social groups played a crucial role in encouraging and mobilizing middle-class participation.

The article argues that these three factors were facilitated by the socioeconomic status of the middle class, including their level of education, income, and occupational prestige. The study aims to explain why the middle class, more than other social groups, actively participated in the revolution.

Materials & Methods

The article employs a historical methodology and a social approach to political participation to analyze the role of the middle class in the Iranian Revolution. It uses the Civic Voluntarism Model as its theoretical framework, which combines elements of resource mobilization, psychological theories, and social capital. The model focuses on four key elements: 1. Resources: Time, money, and civic skills. 2. Psychological Motivation: Interest in politics and belief in the efficacy of political action. 3. Social Networks: Membership in groups and networks that encourage political participation. 4. Issue-Specific Interests: Personal concerns or moral values that drive political action.

The study relies on historical data and secondary sources to analyze the participation of the middle class in the revolution, focusing on their socioeconomic status and the role of social networks in mobilizing them.

Discussion & Results

The article concludes that the middle class's participation in the Iranian Revolution was driven by three main factors: 1. Motivation: The middle class had a strong desire to change the political regime due to dissatisfaction with the Shah's government. 2. Resources: They possessed the necessary resources (time, money,

165 Abstract

and civic skills) to participate effectively in political activities. 3. Social Networks: Membership in political and social groups played a significant role in mobilizing the middle class for participation.

The study highlights that the middle class's socioeconomic status, including their education, income, and occupational prestige, provided them with the resources and networks needed for political mobilization.

Conclusion

The article provides a sociological explanation for the middle class's significant role in the Iranian Islamic Revolution. It argues that the middle class's participation was driven by a combination of motivation, resources, and social networks, all of which were facilitated by their socioeconomic status. The study contributes to the understanding of political participation in revolutionary movements by applying the Civic Voluntarism Model to the Iranian context. It suggests that future research could explore the role of other social groups in the revolution and compare the Iranian case with other revolutionary movements.

Bibliography

- Abrahamian, Ervand. (1998). *Iran Between Two Revolutions*, translated by Ahmad Golmohammadi, Tehran: Ney Publishing. [in Persian]
- Ap, Karl-Dieter. (2016). *Social Movement and Political Protest: Theories and Approaches*, translated by Majid Abbasi, Tehran: Institute for Strategic Studies. [in Persian]
- Ashraf, Ahmad. (2010). Anatomy of the Revolution: The Role of Industrial Workers in the Iranian Revolution, *Goftogoo Quarterly*, 4 (55), 55-123. [in Persian]
- Ashraf, Ahmad. and Banuazizi, Ali. (2007). *Social Classes, State, and Revolution in Iran*, translated by Soheila Torabi Farsani, Tehran: Niloufar Publications. [in Persian]
- Bahrani, Mohammad Hossein. (2016). *The Middle Class and Political Developments in Contemporary Iran (1941-2001)*, Tehran: Agah Publications. [in Persian]
- Barkan, Steven E. (2004). Explaining Public Support for the Environmental Movement: A Civic Voluntarism Model, *Social Science Quarterly*, 85(4), 913-937.
- Bashirieh, Hossein. (2015). *Social Background of the Iranian Revolution*, translated by Ali Ardestani, Tehran: Negah Moaser Publications. [in Persian]
- Brady, Henry E, Sidney Verba, Kay Lehman Schlozman (1995). A Resource Model of Political Participation, *The American Political Science Review*, 89 (2), 271-294.
- Conway, M Margaret (2001). Women and political participation, *PS: Political Science and Politics*, Vol. 34 (2), 231-233

- Ghaffari, Gholamreza. and Niazi, Mohsen. (2007). *Sociology of Participation*, Tehran: Nazdik Publications. [in Persian]
- Giddens, Anthony. (2014). *Sociology*, translated by Hassan Chavoshian, Tehran: Ney Publishing.
- Greene, Graham. (2008). Mobilizing Opponents in the Iranian Revolution, in *Theoretical, Comparative, and Historical Studies on Revolutions*, Jack Goldstone, translated by Mohammad Taghi Delforoos, Tehran: Kavir Publications. [in Persian]
- Hägström, Peter. (2018). *Principles of Analytical Sociology*, translated by Farhad Nosrati Nejad, and Seyedeh Athar Mirabedini, Tehran: Agah Publishing. [in Persian]
- Jalail-Pour, Hamidreza. (2007). Explaining the Process of Victory of the Islamic Revolution in 1977-78, *Journal of Faculty of Literature and Human Sciences of Literature and Human Sciences*, 15 (56&57), 45-51. [in Persian]
- Kamrava, Mehran. (2019). *The Iranian Revolution: Roots of Unrest and Rebellion*, translated by Mostafa Mehraein, Tehran: Kargadan Publishing. [in Persian]
- Keddie, Nikki. (2007). *Roots of the Iranian Revolution*, translated by Abdolrahim Gavaahi, Tehran: Elm Publishing. [in Persian]
- Memar, Rahmatollah. (2011). *Revolutionary Struggle, Post-Revolutionary Participation*, Tehran: Imam Khomeini and Islamic Revolution Research Institute. [in Persian]
- Mohammadi, Naeema. (2015). A Sociological Explanation of the Role of Social and Economic Forces in the Occurrence of the Islamic Revolution of Iran Based on Honneth's Recognition Theory, *Journal of Historical Sociology*, 7 (2), 115-147. [in Persian]
- Mosaffa, Nasrin. (1996). *Political Participation of Women*, Tehran: Office of Studies of the Ministry of Foreign Affairs. [in Persian]
- Niazi, Mohsen. Hassanzadeh, Zahra. Mohammadzadeh, Mehdi. and Zolfaghari, Akbar. (2019). *Political Participation (From Theory to Practice): Theories and Strategies*, Tehran: Naghd Farhang Publications. [in Persian]
- Sam Daliri, Kazem. (2003). Basic Studies: Measuring Relative Deprivation in Ted Robert Gurr's Theory, *Political Quarterly, Strategic and International Issues*, 6 (4), 813-825. [in Persian]
- Shayegan, Fariba. (2008). A Study of the Characteristics of Participants in the Islamic Revolution of Iran, *Social Sciences Quarterly*, 15 (42&43), 117-151. [in Persian]
- Verba, Sidney, Kay Lehman Schlozman, Henry Brady and Norman H. Nie (1993). Race, Ethnicity and Political Resources: Participation in the United States, *British Journal of Political Science*, 23 (4), 453-497.
- Verba, Sidney, Kay L. Schlozman, and Henry E. Brady (2000) Rational Action and Political Activity, *Journal of Theoretical Politics*, 12 (3), 243-268.
- Zia Roshan, Mohammad Mahdi. (2017). The Role of Villagers in the Islamic Revolution of Iran, *Journal of Historical Studies*, 15 (59), 143-193. [in Persian]

تبیین جامعه‌شناختی مشارکت طبقه متوسط در انقلاب اسلامی ایران

امیر عظیمی دولت‌آبادی*

چکیده

این مقاله، مشارکت طبقه متوسط در انقلاب اسلامی ایران را از منظر رهیافت اجتماعی مشارکت سیاسی و با استفاده از روش تاریخی مورد بررسی قرار داده است؛ و به این سوال که چرا در سال ۱۳۵۷، طبقه متوسط (سستی و جدید) بیشترین نقش و مشارکت را در تغییر رژیم سیاسی (انقلاب) در ایران ایفا نمود، بر اساس مدل داوطلبی مدنی سه پاسخ ارائه داده است: نخست، وجود انگیزه کافی در میان اعضای این طبقه؛ دوم، برخورداری از توانایی‌ها و منابع لازم (شامل وقت، سرمایه مالی و مهارت‌های مدنی) که امکان مشارکت را در مقایسه با سایر طبقات تسهیل می‌نمود؛ و سوم، ترغیب یا اجبار به مشارکت از طریق عضویت در گروه‌ها و شبکه‌های سیاسی و اجتماعی. به بیان دیگر، عضویت در این گروه‌ها و شبکه‌ها، نقش مهمی در ترغیب و بسیج اعضای طبقه متوسط برای مشارکت ایفا نمود. بدیهی است که این سه عامل (انگیزه کافی، منابع لازم و عضویت در شبکه‌های اجتماعی و سیاسی)، به واسطه پایگاه اجتماعی-اقتصادی این طبقات (شامل سطح تحصیلات، میزان درآمد و منزلت شغلی) فراهم آمده بود.

کلیدواژه‌ها: انقلاب اسلامی ایران، مشارکت سیاسی، طبقه متوسط، مدل داوطلبی مدنی، منابع.

* استادیار جامعه‌شناسی، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، تهران، ایران، azimidolatabadi@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۰۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۶



۱. مقدمه

انقلاب‌ها اگرچه ذیل «تغییرات سیاسی و اجتماعی» دسته‌بندی می‌شوند، اما در حقیقت نتیجه خواسته و ناخواسته عمل کنشگرانی‌اند که درخواست آن‌ها برای مشارکت در سیاست، از سوی رژیم سیاسی حاکم نادیده گرفته شده و یا با موانع جدی مواجه گردیده است. بنابراین اگر بتوانیم از منظر «مشارکت سیاسی» به انقلاب‌ها بنگریم، شاید بتوانیم ابعاد جدیدی از علل و فرآیندهای وقوع آن‌ها را روشن سازیم.

به طور کلی مشارکت سیاسی را می‌توان تصمیم‌گیری آگاهانه مردم برای شرکت داشتن در تعیین سرنوشت جامعه خود تعریف کرد (نیازی و همکاران ۱۳۹۸: ۲۲). برخی از محققین، مشارک سیاسی را معمولاً مجموعه تلاشهایی می‌دانند که با هدف تاثیرگذاری بر سیاست انجام می‌شود. به عبارت دقیق‌تر، مشارکت سیاسی را به آن دسته از فعالیت‌های شهروندان اطلاق می‌کنند که تلاش دارد بر ساختار دولت، انتخاب مقامات دولتی یا سیاست‌های دولت تاثیر بگذارد (Conway 2001: 231). با این حال، این دسته از فعالیت‌ها تنها یک شکل (متعارف و مثبت) از مشارکت سیاسی است و تنها نوع خاصی از مشارکت سیاسی را شامل می‌شود. در حالی که هر برداشت درستی از مشارکت سیاسی باید اشکال دیگر (غیر متعارف و منفی) آن را نیز در بر بگیرد. از این رو به نظر می‌رسد که رویکرد مایرون واینر (Mayron Weiner) به مشارکت سیاسی نسبت به سایر رویکردها از جامعیت بیشتری برخوردار باشد؛ اگرچه محدودیتهای خاص خود را نیز دارد. بر اساس نگاه واینر

مشارکت سیاسی هر عمل داوطلبانه موفق یا ناموفق، سازمان یافته یا بدون سازمان، دوره‌ای یا مستمر، شامل روش‌های مشروع و غیر مشروع برای تاثیر بر انتخاب رهبران و سیاست‌ها و اداره امور عمومی در هر سطحی از حکومت محلی یا ملی است. (واینر، به نقل از مصفا ۱۳۷۵: ۲۰)

از منظر فوق نیز مشارکت سیاسی، مشارکت در فرایند قدرت و انتخاب مسئولین و مداخله در امر تصمیم‌گیری در نظام سیاسی است (غفاری و نیازی ۱۳۸۶: ۳۰). این تعریف از مشارکت سیاسی علیرغم جنبه‌های مثبت آن، به طور محافظه‌کارانه‌ای آن را به درون/چهارچوب نظام‌های سیاسی محدود می‌کند و شامل تغییر خود این نظام‌ها نمی‌شود. در حالی که به طور منطقی، هر عمل داوطلبانه برای تغییر دولت به شیوه مسالمت آمیز و غیر مسالمت آمیز نیز مشارکت در سیاست محسوب می‌شود و حتی می‌توان گفت جدی‌ترین نوع مشارکت سیاسی نیز همین نوع است.

تبیین جامعه‌شناختی مشارکت طبقه متوسط ... (امیر عظیمی دولت‌آبادی) ۱۶۹

همان‌گونه که می‌دانیم، زندگی سیاسی به هیچ وجه فقط در چهارچوب‌های مرسوم آن، نظیر انتخابات، احزاب سیاسی و نمایندگی در اشکال قانونی و حکومتی جریان ندارد؛ اغلب پیش می‌آید که برخی گروه‌های سیاسی و اجتماعی در می‌یابند که اهداف و آرمان‌هایشان در این چهارچوب قابل حصول نیست و یا فعالانه از تحقق آنها ممانعت به عمل می‌آید. به رغم گسترش دموکراسی در جهان، تداوم نظام‌های اقتدار طلب در بسیاری از کشورها به ما می‌آموزد که تغییرات کارساز در درون ساختارهای سیاسی موجود، همیشه امکان‌پذیر نیست. تغییر سیاسی و اجتماعی را گاهی فقط با توسل به اشکال غیرمتعارف کنش سیاسی می‌توان به کرسی نشاناد. بارزترین و موثرترین شکل این نوع از کنش، انقلاب است (گیدنز ۱۳۹۳: ۶۳۳-۶۳۴).

از همین منظر،

مشارکت سیاسی عبارت است از هر گونه فعالیت سیاسی داوطلبانه - اعم از مسالمت‌آمیز یا خشونت‌بار، فردی یا گروهی، سازمان یافته یا توده‌وار - در جهت انتخاب کردن و انتخاب شدن، و یا تاثیرگذاری - اصلاحی یا بنیادی - بر مناصب، سیاست‌گذاری‌ها، نهادها یا حتی کلیت ساختار سیاسی اجتماعی حاکم.

لذا انقلاب نیز نوعی مشارکت سیاسی محسوب می‌شود که خارج از چهارچوب‌های تعریف شده، غیر قانونی، غیررسمی و در جهت تقابل با حاکمیت و حتی بر اندازی حکومت انجام می‌گیرد (معمار ۱۳۹۰: ۴۰).

اگر انقلاب را نوعی مشارکت در سیاست تلقی کنیم، باید بدانیم که امکان مشارکت در انقلاب برای همگان به یک اندازه فراهم نیست. افراد، علائق یکسانی برای مشارکت در سیاست ندارند؛ انگیزه آنها برای مشارکت در سیاست به یک اندازه نیست. برخی افراد اساساً انگیزه‌ای برای مشارکت ندارند و یا اساساً امکان و حتی فرصتی برای مشارکت برایشان فراهم نیست.

در انقلاب اسلامی ایران نیز مشارکت به یک اندازه نبوده است. برخی افراد و گروه‌ها بیشتر در فرایند انقلاب مشارکت جستند و تعدادی از آنها در لحظات پایانی رژیم شاه به آن پیوستند؛ زمانی که هزینه‌های مشارکت کاهش پیدا کرده بود. حتی تعدادی زیادی از آنان نیز از پیوستن به جریان انقلاب خودداری کردند. به ادعای محققین و صاحب‌نظران انقلاب اسلامی، گروه‌ها و اقشاری که به طبقه متوسط در ایران تعلق داشتند، بیشترین مشارکت را در جریان انقلاب از خود نشان دادند. آنان هسته‌های اولیه بسیج‌گری بودند که اعتراضات را

علیه رژیم شاه شروع و سازماندهی کردند و در فرایند انقلاب نیز در تمام رویدادها و حوادث، بیشترین حضور را به ثبت رسانده‌اند؛ سایر نیروهای اجتماعی از جمله روستائیان به واسطه آنها به جریان انقلاب کشیده شدند و در «دوسال آخر منتهی به پیروزی انقلاب اسلامی، تحت تاثیر تظاهرات شهرها به حرکت‌های انقلابی علیه شاه پیوسته اند.» (ضیاءنوشین ۱۳۸۶: ۱۴۳). بر این اساس، سوالی که در مورد انقلاب ایران تاکنون به آن کمتر پرداخته شده است این است که چرا اعضای طبقه متوسط بیشترین مشارکت را در انقلاب ایران داشته‌اند؟ به عبارت دیگر، علل مشارکت حداکثری طبقه متوسط در انقلاب اسلامی ایران کدامند؟

۲. سوال تحقیق

در این مقاله تلاش شده است تا به این پرسش پاسخ داده شود که: چرا بیشتر مردمی که در دهه ۵۰ علیه رژیم شاه فعالیت کرده و به تغییر رژیم سیاسی کمک کردند از طبقه متوسط جامعه بودند؟ به عبارت دیگر چرا افرادی که به طبقه متوسط در ایران تعلق داشتند، بیشتر از دیگران در جدی‌ترین و بنیادی‌ترین نوع مشارکت سیاست (انقلاب) فعال شدند؟

۳. پیشینه تحقیق

پیش از این، کشاورز شکری و فرهادی (۱۳۹۰) در مقاله بسیج منابع در انقلاب اسلامی ایران تلاش کرده‌اند تا چگونگی بسیج منابع در انقلاب اسلامی ایران را با استفاده از نظریه بسیج منابع چارلز تیلی توضیح دهند. به عقیده آنان

مهم‌ترین چالشگران انقلاب اسلامی عبارت بودند از: روحانیان، بازاریان، روشنفکران، کارگران صنعتی و کارمندان دولتی... مهم‌ترین سازمان‌های انقلابی که به عنوان چالشگران انقلابی محسوب می‌شدند، شامل گروه‌های اسلامی از جمله هیأت‌های مؤتلفه اسلامی، حزب ملل اسلامی، انجمن‌های اسلامی و شبکه مساجد و حسینیه‌های سراسر کشور؛ گروه‌های چپ شامل حزب توده، سازمان چریک‌های فدایی خلق، سازمان مجاهدین خلق؛ گروه‌های ملی‌گرا شامل جبهه ملی و نهضت آزادی بود (کشاورز شکری و فرهادی ۱۳۹۰: ۱۰۳).

نویسندگان فوق بر این باورند که این گروه‌ها منابع خود را بدین شکل بسیج کردند که

تبیین جامعه‌شناختی مشارکت طبقه متوسط ... (امیر عظیمی دولت‌آبادی) ۱۷۱

در بسیج تدافعی، گروه‌های انقلابی در دفاع از منابع تحت اختیارشان که توسط حکومت مورد تعرض و تهدید قرار می‌گرفت، مانند اقدام روحانیون در پاسداری از ارزش‌ها و سنت‌های اسلامی، منابع خود را گردآوری و دست به بسیج تدافعی می‌زد. در ارتباط با بسیج تهاجمی، گروه‌های انقلابی برای به دست آوردن منابع جدیدتر که پیش از این مرحله حق خود نمی‌دانستند، مانند برپایی نظام انقلاب چدید دست به بسیج تهاجمی زدند. (کشاوری شگری و فرهادی ۱۳۹۰: ۱۰۴).

سمتی (۱۳۷۵) نیز در مقاله نظریه بسیج منابع و انقلاب اسلامی ایران تلاش کرده است تا با بهره‌گیری از مدل بسیج و جامعه سیاسی تیلی، نشان دهد که در جریان انقلاب اسلامی ایران، چگونه چالشگران اصلی، یعنی روشنفکران، روحانیون، بازار، طبقه کارگر صنعتی و طبقه متوسط جدید، توانستند منابع خود را در تعقیب منافع مشترک بسیج کنند. به عقیده وی

کنترل روحانیون بر منابع هنجاری و مادی، آنها را به چالشگرانی بلامنازع تبدیل کرد. بازار که دسترسی بیشتری به منابع مالی و پیوندهای تاریخی با روحانیت داشت، قدرت نیروهای سستی در رویارویی مستقیم‌شان با دولت را تقویت کرد. در عین حال از آنجا که شبکه‌های محلی روحانیون و بازار به لحاظ فرهنگی و اجتماعی جا افتاده بودند، دولت نمی‌توانست این نیروها را به شدت سایر مدعیان قدرت سرکوب کند. بنابراین روحانیون توانستند رهبری ائتلاف شهری چند طبقه‌ای را با اتکا به قدرت اجتماعی خود به دست گیرند. (هادیان ۱۳۷۶: ۱۶۷-۱۶۸).

همان‌طور که مشاهده می‌شود، هر دو اثر مذکور از مدل بسیج منابع در تحلیل خود بهره برده‌اند و به بررسی منابعی که گروه‌های انقلابی در جریان انقلاب علیه رقبا به کار گرفتند، و نیز به چگونگی بسیج این منابع در راستای تحقق اهداف خود پرداخته‌اند. در حالی که مدل داوطلبی مدنی، که در این مقاله از آن استفاده شده است، تکامل یافته‌تر از مدل بسیج منابع می‌باشد و در واقع این مدل، ترکیبی از مدل‌های منابع، بسیج، روانشناختی و سرمایه اجتماعی است که عوامل دیگری نظیر انگیزه‌های افراد و شبکه‌های عضویت و ... را در تبیین چرایی و چگونگی مشارکت افراد در سیاست در نظر می‌گیرد.

۴. چارچوب نظری

برادی، وربا و شلوزمن در مقاله «فراسوی پایگاه اجتماعی-اقتصادی: مدل منابع مشارکت سیاسی» مدلی از مشارکت سیاسی را گسترش دادند که در آن، زمان، پول و مهارت‌های مدنی، به عنوان منابعی در نظر گرفته می‌شوند که مشارکت سیاسی را تسهیل می‌سازند. یعنی آن دسته از ارتباطات و ظرفیت‌های سازمانی که برای فعالیت سیاسی ضروری‌اند. این مهارت‌ها نه تنها در اوایل زندگی کسب می‌شوند، بلکه در محیط‌های نهادی غیرسیاسی زندگی بزرگسالان نیز توسعه می‌یابند. این منابع به طور متفاوت بین افراد و گروه‌ها بر اساس پایگاه اجتماعی-اقتصادیشان توزیع می‌گردند. منابعی که اثرات قدرتمندی بر کنش سیاسی دارند (Brady et al. 1995: 271).

برخی از این منابع معنای آشکاری دارند. به طور مثال، افرادی که دارای وقت کافی نیستند و دائماً درگیر تامین معاش برای خانواده خود هستند، نمی‌توانند به راحتی وارد فعالیت سیاسی شوند. اما برخی منابع دیگر تاثیر پیچیده‌تری بر مشارکت سیاسی دارند. به عنوان نمونه، تحصیلات به روش پیچیده‌ای به عنوان یک منبع سیاسی عمل می‌کند. آموزش رسمی به خودی خود مهارت‌های سازمانی و ارتباطی را تقویت می‌کند که با فعالیت‌های سیاسی مرتبط‌اند و نگرش‌هایی مانند احساس وظیفه مدنی را منتقل می‌کند؛ یا کارآمدی سیاسی که با دخالت در سیاست مرتبط است و آن را افزایش می‌دهد. علاوه بر این، کسانی که سطح تحصیلات بالایی دارند، در موقعیتی هستند که می‌توانند بیشتر سیاسی شوند و احتمال بیشتری وجود دارد که مشاغلی داشته باشند که دستمزد بالایی دارند. حقوق و دستمزد بالا فرصت‌های لازم برای توسعه مهارت‌های مرتبط با سیاست را گسترش می‌دهد. (Verba et al. 1993: 456-457).

نویسندگان فوق مدعی‌اند منابعی که افراد در اختیار دارند بیش از سایر عوامل، سطح مشارکت سیاسی آنان را تحت تاثیر قرار می‌دهند. آنان به روش برهان خلف، پرسش از چرایی مشارکت را معکوس می‌کنند و به این پرسش که «چرا مردم در سیاست مشارکت نمی‌کنند» اینگونه پاسخ می‌دهند که «چون آنها نمی‌توانند». این پاسخ، حاکی از قَلت منابع مورد نیاز برای مشارکت است (معمار ۱۳۹۱: ۶۲). آنها همچنین دو ایده محوری را در مدل منابع مورد توجه قرار می‌دهند: اول اینکه منابع مختلف به طور متفاوتی در دسترس گروه‌های اجتماعی قرار دارند و نابرابری در بهره‌مندی از موهبت‌ها، نه تنها تفاوت‌های فردی بلکه چرایی نابرابری‌ها در مشارکت سیاسی بین گروه‌های اجتماعی مختلف را تبیین

تبیین جامعه‌شناختی مشارکت طبقه متوسط ... (امیر عظیمی دولت‌آبادی) ۱۷۳

می‌کنند. این مدل تلاش می‌کند تا نشان دهد چگونه پول، زمان و مهارت‌ها از طبقه و پایگاه ناشی می‌شوند و چگونه این منابع به سمت مشارکت سیاسی هدایت می‌شوند و آن را متأثر می‌سازد. دوم اینکه، منابع خاص، با اشکال خاص مشارکت قرین هستند و برای انواع خاصی از فعالیت سیاسی اهمیت دارند. این محققین سه نوع از کنش‌های مشارکتی را از هم تمیز می‌دهند: کنش‌هایی که زمان‌بر و مستلزم صرف وقت هستند؛ مانند کارزارهای انتخاباتی، فعالیت‌های سیاسی غیر رسمی و نظایر آن؛ آنهایی که مستلزم اهدای پول هستند نظیر کمک به کاندیداها، احزاب یا مقاصد سیاسی؛ و رای‌دهی که به پول نیاز ندارد و زمان اندکی در هر چند سال برای آن صرف می‌شود (معمار ۱۳۹۱: ۶۳). در این مدل مهمترین منابع، وقت آزاد، پول و مهارت‌های مدنی گوناگون مانند توانایی برقراری ارتباط موثر، ارتباطات یا مهارت‌های سازمانی است. در مدل داوطلبی مدنی، منابع تنها یکی از چندین متغیر را تشکیل می‌دهند (آب ۱۳۹۵: ۲۲۰)

وربا و همکارانش به طور کلی بر این اعتقادند که رهیافت مبتنی بر منابع به خصوص در مقایسه با تبیین‌های صرفاً مبتنی بر تعهد روانشناختی به سیاست، مزیت‌های روش‌شناختی و نظری خاصی دارد و تبیین قدرتمندتری از مشارکت به دست می‌دهد؛ چرا که ما به توانایی‌مان برای سنجش منابع مطمئن‌تر هستیم تا توانایی‌مان برای سنجش تعهد روانشناختی (دانکن، ۱۹۸۴؛ به نقل از معمار، ۱۳۹۱، ص ۶۴). اما در عین حال این رهیافت نیز برخی از عوامل موثر بر مشارکت در سیاست را نادیده می‌گیرد. وربا، برادی و شلوزمن (۱۹۹۵) با استفاده از «مدل منابع» و ترکیب آن با «مدل بسیج»، نظریه «سرمایه اجتماعی» و «نظریه‌های روانشناختی» مدل دیگری ارائه دادند که به مدل داوطلبی مدنی (civic voluntarism model) مشهور است.

اگر چه مدل داوطلبی مدنی برای مشارکت سیاسی و انتخاباتی به کار رفته است اما می‌توان آن را برای مشارکت در جنبش‌های اجتماعی و انقلابها نیز به کار گرفت. برخی تحقیقات نشان داده‌اند که متغیرهای اجتماعی جمعیت‌شناختی (sociodemographic) می‌توانند هم مشارکت انتخاباتی و هم مشارکت در جنبش‌های اجتماعی را پیش بینی کنند (Barkan, 2004). استیون بارکان (Steven E. Barkan) معتقد است که مدل داوطلبی مدنی دارای چهار عنصر اصلی است:

اولین عنصر، منابع است؛ مانند زمان، پول و مهارت‌های ارتباطی و سازمانی که ابزار و توانایی لازم را برای فعالیت سیاسی فراهم می‌کند. زیرا افراد با پایگاه اجتماعی -

اقتصادی بالا (SES) احتمال بیشتری برای داشتن چنین منابعی دارند و لذا احتمال بیشتری دارد که نسبت به کسانی که از پایگاه پایین‌تری برخوردارند از نظر سیاسی فعال باشند. بنابراین، مدل داوطلبی مدنی اهمیت پایگاه اجتماعی-اقتصادی به ویژه آموزش، را برای مشارکت سیاسی مهم تشخیص می‌دهد.

عنصر دوم، علاقه و انگیزه روانشناختی به سیاست یا نگرش‌هایی است که شهروندان را به سمت فعال شدن سیاسی سوق می‌دهد. نمونه‌هایی از این قبیل نگرشها شامل علاقه به مسائل سیاسی است. نظیر کارآمدی سیاسی یا باور به این که اقدامات فرد بر روند سیاسی تأثیر می‌گذارد؛ و احساس اعتماد به رهبران سیاسی و به شهروندان. همه این نگرشها به ایجاد انگیزه در میان مردم کمک می‌کند تا به لحاظ سیاسی فعال شوند. کسانی که منابع سیاسی دارند ولی انگیزه کافی ندارند، احتمال بیشتری وجود دارد که تمایل کمتری برای شرکت در اقدام سیاسی داشته باشند.

عنصر سوم، عضویت و بکارگیری توسط دوستان و همکاران در شبکه‌های بین فردی است. مردم ممکن است منابع و مشارکت روانی برای فعالیت سیاسی داشته باشند، اما همچنان غیرفعال بمانند؛ مگر اینکه از آنها درخواست شود به عنوان اعضای شبکه در آن شرکت کنند. شبکه‌های مشترک معمولاً در مکان‌های مذهبی، سازمان‌های داوطلبانه و محیط‌های کاری یافت می‌شوند. فعالیت سیاسی چنین مشارکتی به دلیل دیگری نیز مهم است و آن این است که می‌تواند به افراد کمک کند تا مهارت‌های ارتباطی خود و سازمانی را بیاموزند و اصلاح کنند.

عنصر نهایی، علائق موضوعی یا دیدگاه‌ها در خصوص مسائل خاص است که زمینه شکل‌گیری فعالیت سیاسی مرتبط با آن مسائل را فراهم می‌آورد. افراد ممکن است به دلیل تأثیر شخصی یک موضوع بر زندگی‌شان، یا به علت تأثیرگذاری آن بر باورهای اخلاقی و یا ارزش‌های سیاسی خود، به آن موضوع علاقه‌مند شوند. افرادی که دارای چنین علائق و دغدغه‌هایی هستند، به احتمال بیشتری در ارتباط با آن موضوع خاص به کنشگران سیاسی فعال تبدیل خواهند شد (Barkan 2004: 915-916).

بر اساس مدل داوطلبی مدنی، برای اینکه شهروندان در سیاست فعال شوند نیاز به سطح معینی از انگیزه دارند. یعنی آن‌ها باید بخواهند تا مشارکت کنند. شهروندان همچنین نیاز به ظرفیت (استعداد، توان و به طور خلاصه منابع) فعال بودن دارند. به عبارت دیگر آن‌ها باید قادر به مشارکت باشند. افرادی که توامان برانگیخته و قادر به مشارکت هستند اگر بخشی از

تبیین جامعه‌شناختی مشارکت طبقه متوسط ... (امیر عظیمی دولت‌آبادی) ۱۷۵

شبکه‌های عضوگیری باشند که تقاضا برای مشارکت در آنها مطرح می‌شود، محتمل‌تر است که فعال شوند (معمار ۱۳۹۱: ۶۵). آنها همچنین اگر علائق و دل‌نگرانی‌های شخصی در این زمینه داشته باشند به احتمال قوی‌تری در سیاست درگیر خواهند شد.

بر این اساس، مدل داوطلبی مدنی به بررسی عواملی می‌پردازد که بر میزان مشارکت افراد در فعالیت‌های سیاسی تأثیر می‌گذارند. این مدل به این سوال پاسخ می‌دهد که چرا برخی افراد بیشتر از دیگران در سیاست فعال هستند و آنها چه منابعی (زمان، پول، مهارت‌ها، و شبکه‌های اجتماعی) دارند که می‌تواند بر مشارکت آنها در فعالیت‌های سیاسی تأثیر بگذارد. منابعی که می‌توانند بر هر سطحی از مشارکت، از رأی‌گیری تا فعالیت‌های سازمان‌یافته‌تر سیاسی، تأثیر بگذارند. همچنین این مدل به تأثیر ویژگی‌های فردی مانند تحصیلات، درآمد و سن بر مشارکت سیاسی پرداخته و نتیجه می‌گیرد که افرادی که منابع بیشتری دارند، احتمالاً بیشتر درگیر فعالیت‌های سیاسی خواهند بود. علاوه بر این، مدل داوطلبی مدنی به تأثیر شبکه‌های اجتماعی و گروه‌های همسالان بر مشارکت سیاسی افراد نیز می‌پردازد. افراد معمولاً تحت تأثیر دوستان و خانواده خود قرار دارند و این تأثیر می‌تواند به افزایش یا کاهش مشارکت آنها منجر شود. در نهایت، وضعیت اقتصادی افراد می‌تواند در آنچه که آنها برای مشارکت سیاسی در نظر می‌گیرند تأثیر گذار باشد. افرادی که تحت فشار اقتصادی هستند ممکن است کمتر قادر به مشارکت باشند.

۵. فرضیات تحقیق

در پاسخ به سوال تحقیق، بر اساس چارچوب نظری تحقیق می‌توان گفت که افرادی که به طبقه متوسط تعلق داشتند به سه دلیل در تغییر رژیم شاه مشارکت کردند:

۱. چون آنها می‌خواستند. به عبارت دیگر، آنها از انگیزه کافی برای تغییر رژیم سیاسی در سال ۱۳۵۷ برخوردار بودند (انگیزه).

۲. چون آنها می‌توانستند. به بیان دیگر، چون آنها از توانایی و منابع (زمان، پول و مهارت‌های مدنی) لازم برای تغییر رژیم در سال ۱۳۵۷ برخوردار بودند (منابع).

۳. چون از آنها خواسته شده بود. به عبارت دیگر آنها به واسطه عضویت در برخی شبکه‌های سیاسی و اجتماعی، ترغیب و یا مجبور به مشارکت در تغییر رژیم بودند (عضویت).

۶. روش

این مقاله بر رویکرد مکانیسم محور ابتناء دارد. ایده اصلی رویکرد مکانیسم محور آن است که ما هر پدیده‌ای را با ارجاع به مجموعه‌ای از موجودات و فعالیتها - معمولاً کنشگران و کنشهای آنان - تبیین می‌کنیم. موجودات و فعالیتهایی که چنان به هم مرتبط‌اند که آن نوع پدیده اجتماعی را که در پی تبیین‌اش هستیم، به وجود می‌آورند. (هیدستروم ۱۳۹۷: ۱۷). روشی که در مقاله استفاده شده است، روش تاریخی است که با تکنیک تحلیل فرایندی و اسنادی انجام شده است.

۷. طبقه متوسط و انقلاب اسلامی ایران

بر اساس پیمایشی که شایگان (۱۳۸۷) در میان متولدین سال ۱۳۴۲ به قبل انجام داده است، ۶۸ درصد از پاسخگویان که در جریان فعالیتهای انقلابی، مشارکت بالا داشته‌اند از طبقه متوسط بوده‌اند و در این میان، گروه سنی ۳۵ سال به بالا بیشتر از سایر گروههای سنی در انقلاب مشارکت جسته‌اند. از میان سایر شرکت کنندگان در انقلاب، ۲۶ درصد جزو طبقه پایین و فقط ۶ درصد از طبقه بالا بوده‌اند (شایگان، ۱۳۸۷: ۱۴۴). وی به این نتیجه رسیده است که نظریه بریتون، دیویس، هانتینگتون، گر، هاووز، فوران و محمدی در مورد مشارکت بالای طبقه متوسط در انقلاب با یافته‌های او مطابقت دارد و یافته‌های وی این دیدگاه را تایید می‌کند (شایگان ۱۳۸۷: ۱۴۷).

علاوه بر این، انقلاب ایران به گواه بسیاری از منابع موجود نیز با تلاشهای موثر بخش‌هایی از دانشجویان، روحانیون، روشنفکران، بازاریان، کارگران و کارمندان و به تعبیری اقشار متوسط شهری (جلایی‌پور، ۱۳۸۶: ۳۹) به وقوع پیوست. بخش‌هایی از روحانیت با کمک تعدادی از مارکسیستها و لیبرالها یا خرده‌بورژوازی اسلامی - ناسیونالیستی (بشیریه ۱۳۹۴: ۲۶۳) گام‌های مهمی برای پیروزی آن برداشتند. ائتلاف میان طبقه‌های سنتی (روحانیون و بازاریان) و طبقه‌های متوسط جدید (روشنفکران و دانشجویان) (آبراهامیان، ۱۳۷۷) پدید آمد و طبقات بازاری، دانشجویان مذهبی و غیر مذهبی، قشر نیمه پرولتاریای شهری و روحانیون، طبقه متوسط جدید (جبهه ملی و گروههای وابسته به آن) آغازگر انقلاب شدند و بعدها بسیاری از کارمندان دولت و صاحبان تخصص، تجار و کارگران ماهر کارخانه‌ها به آن پیوستند (کدی ۱۳۸۵: ۴۵۴). به عقیده اشرف و بنوعیزی، به ترتیب زمانی، دانشجویان و روشنفکران، روحانیون و طبقه‌های بازاری، طبقه‌های متوسط شهری

تبیین جامعه‌شناختی مشارکت طبقه متوسط ... (امیر عظیمی دولت‌آبادی) ۱۷۷

و حاشیه شهری، کارگران (یقه آبی‌ها) و کارمندان (یقه سفید) در فرایند انقلاب مشارکت کردند. (اشرف و بنوعزیزی، ۱۳۸۶)

فوران (۱۳۷۸) نیز روحانیون، طبقه‌های بازرگان و پیشه‌ور بازار، حاشیه شهری، کارگران، طبقه متوسط، روشنفکران (نویسندگان، شاعران، روزنامه نگاران، وکلای دادگستری و حقوقدانان، معلمان و دانشجویان)، کارکنان دولت، طبقه‌های حاشیه شهری و زنان را نیروهای عمده انقلاب ایران می‌داند (فوران ۱۳۷۸: ۵۶۶-۵۷۳) و گرین (۱۳۸۷) روحانیون، بازاری‌ها، اساتید دانشگاه، معلمان، دانشجوین، دانش‌آموزان، حقوق‌دانان، پزشکان و مهاجران شهری (به عنوان پیاده نظام انقلاب) را به عنوان نیروهای مهم انقلاب قلمداد می‌کند. (گرین ۱۳۸۷: ۳۴۸)

محمدی (۱۳۹۵) روحانیون، طبقه متوسط شهری اعم از دانشگاهیان، نویسندگان و روشنفکران چپ، بازاریان سنتی، مهاجران و در نهایت حاشیه‌نشینان شهری را مهم می‌داند و سام‌دلیری (۱۳۸۲) نیز طبقه متوسط سنتی و جدید را ستون فقرات انقلاب اسلامی می‌داند که گروه اول شامل بازاریان و روحانیون بود و گروه دوم، روشنفکران، دانشگاهیان، نخبگان حزب توده، جبهه ملی، مجاهدین خلق و نهضت آزادی را شامل می‌شد. به نظر وی، طبقات پایین شهری که شامل کارگران، مهاجران روستایی و حاشیه‌نشینان شهری می‌شد، نیز در پیوستن به انقلاب ایران دلایل خود را داشتند (سام‌دلیری، ۱۳۸۲).

در مجموع، انقلاب ایران علیرغم گستره وسیع آن، عمدتاً در شهرها شروع و گسترش یافت.

دهقانان و عشایریهای روستاها چندان فعالیتی در انقلاب نداشتند اما کم و بیش در انقلاب مشارکت کردند. دهقانانی که در روستاهای نزدیک شهرها سکونت داشتند و می‌توانستند به شهر بروند، خود یا فرزندانشان از پاییز ۱۹۷۸م/ ۱۳۵۷ش نقش فعالی در تظاهرات ایفا کردند و از این لحاظ نقشی همانند نقش مهاجران روستایی ساکنان مناطق شهری بر عهده داشتند. آنها در اواخر سال ۱۹۷۸م/ ۱۳۵۷ش انقلاب را به روستاهای خود بردند. (فوران ۱۳۷۸: ۵۷۲).

ایلات کوچ نشین حتی به اندازه دهقانان در انقلاب فعال نبودند (فوران ۱۳۷۸: ۵۷۳). به عقیده اشرف و بنوعزیزی (۱۳۸۶) دهقانان در هیچ یک از مراحل انقلاب نقش مهمی ایفا نکردند. سه گروهی که رهبری، تدوین مبانی ایدئولوژیک و پشتوانه مالی انقلاب را تدارک دیدند، روشنفکران جوان، علمای مبارز و نسل جوان‌تر بازاری‌ها بودند. کارگران صنعتی و

کارمندان دولت در واپسین مراحل انقلاب به آن پیوستند. تهیدستان شهری و مهاجران روستایی همچون سیاهی لشکر سایر گروه‌های اجتماعی عمل کردند و دهقانان در هیچ یک از مراحل جنبش انقلابی نقش برجسته‌ای ایفا نکردند (اشرف و بنو عزیزی، ۱۳۸۶) به عبارت دیگر، از شروع انقلاب تا پایان، سه گروه اجتماعی مهم نیروی پیش برنده انقلاب ایران، روحانیون، بازاریان و دانشجویان و دانش‌آموزان و معلمان. گروه‌های اجتماعی دیگر نظیر کارمندان، کارگران، دهقانان و تهیدستان شهری، در مراحل پایانی و به پیروی از سه گروه نخست به انقلاب پیوستند (اشرف و بنو عزیزی، ۱۳۸۶).

به عقیده احمد اشرف، کارگران با برگزاری اعتصابات، به ویژه در صنایع نفت و دیگر بخش‌ها، توانستند فشار زیادی به رژیم شاه وارد کنند، اما

پرولتاریای صنعتی ایران، آن‌طور که نیروهای چپ انتظار داشتند، شور و شوق انقلابی نداشت؛ چه پیش از انقلاب جای خود داشت، و حتی در دوران انقلاب و در یک‌ساله پس از آن. چنان‌که در دوران پیش از انقلاب تنها ۱۲ درصد کارخانه‌های بزرگ، در دوران انقلاب تنها ۱۴ درصد آنها و در دوره پس از انقلاب تنها ۲۳ درصد آنها دست به مبارزه زدند. تازه در هر سه دوره خواست‌های پرولتاریا به طور عمده معطوف به امور صنفی - اقتصادی بود و به ندرت به امور سیاسی و هدفهای انقلابی ارتقا می‌یافت. (اشرف ۱۳۸۹: ۹۹)

به باور گرین (۱۳۸۷) علی‌رغم سطوح بالای بسیج سیاسی در مراکز شهری ایران، آگاهی انقلابی تا حد زیادی به طبقه متوسط در حال رشد ایران محدود بود. بنابراین چنین بسیجی از عمق کافی در جامعه ایران برخوردار نشد تا انبوه دهقانان مهاجر ساکن شهرها را نیز در بر بگیرد. جمعیت تهران بین سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۵۵ از دو میلیون به چهار میلیون نفر افزایش یافت. چنین افزایشی ناشی از دهقانانی بود که نواحی روستایی را در جستجوی فرصت‌های بیشتر در پایتخت ترک کرده بودند. این مهاجران هرچند بعضی از معیارهای بسیج سیاسی را دارا بودند اما شواهد چندانی از سیاسی شدن متعارف نظیر شناخت نسبت به رهبری سیاسی ملی خود، عضویت در احزاب سیاسی یا رای دادن در آنها مشاهده نمی‌شد (گرین ۱۳۸۷: ۳۴۳-۳۴۴). وی معتقد است که شرکت ناگهانی مهاجران در فعالیت‌های مخالفت‌آمیز که وی آن‌ها را پیاده نظام انقلاب می‌داند، پرسش‌های مهمی را در خصوص سیاسی شدن ناگهانی آن‌ها و تعهدشان به ارزش‌های مخالفت‌آمیز مطرح نمود. ورود سریع مهاجران شهری به عرصه اقدام انقلابی بر آن دلالت داشت که ساده‌سازی

تبیین جامعه‌شناختی مشارکت طبقه متوسط ... (امیر عظیمی دولت‌آبادی) ۱۷۹

شدن عرصه سیاست ایران و قطبی شدن ملازم با آن از فراگیری زیادی به خوددار بود. در همین حال برای درک این موضوع که چگونه روحانیون محلی توانستند هواداران خود را در اقدام انقلابی درگیر کنند باید بر قدرت اقناع بخش مذهبی تاکید کرد. سیاسی شدن سریع توده‌های شهری سابقاً غیر سیاسی ایران را می‌توان نتیجه مراسم عظیم تاسوعا و عاشورا قلمداد نمود به طوری که در تهران به تنهایی بیش از دو میلیون نفر به خیابان‌ها آمدند و تظاهرات بسیار سازمان یافته و مسالمت آمیزی علیه رژیم بر پا کردند. این مراسم به وسیله آیت الله طالقانی و کریم سنجابی از جبهه ملی هدایت می‌شد و نقطه اوج وحدت منافع به شمار می‌آمد. روحانیون منفرد در هر شهری اهالی محل خود را در گروه‌های مجزای مردان و زنان رهبری می‌کردند و هیچ تردیدی بر جای نگذاشتند که حتی آخرین بخش‌های بسیج شده مراکز شهری ایران نیز به انقلاب متعهد هستند. بنابراین انقلاب، خود چنین افرادی را سیاسی نمود؛ هر چند به شیوه‌ای نسبتاً ساده‌تر از شیوه سیاسی شدن طبقه متوسط یعنی صرفاً تحریک آنها از سوی روحانیون برای ورودشان به مشارکت ضد رژیم (گرین ۱۳۸۷: ۳۴۴).

به عقیده کمالی و بیات، مهاجرانی که شمار آنان پس از اصلاحات ارضی سال ۱۳۴۱ افزایش یافته و روستاهای خود را با هدف یافتن کار و امکانات زندگی بهتر ترک کرده و در حاشیه‌ی شهرها در زاغه‌ها و مکان‌های بسیار نامناسب سکونت گزیده بودند، بیش از آن گرفتار تامین معاش و روزمرگی خود بودند که فرصتی برای فعالیت سیاسی داشته باشند. آنها تنها با دیدن امکانات زندگی توأم با رفاه قشرهای بالای شهری می‌توانستند به فقر و محرومیت و فاصله میان خود و آن قشرها پی ببرند و به حال خود افسوس بخورند. اما در تابستان و پاییز ۱۳۵۶ حمله ماموران شهرداری برای تخریب زاغه‌ها به بهانه تخریب ساخت و سازهای غیرمجاز در خارج از محدوده شهری، بر خلاف دفعات پیش با مقاومت حاشیه‌نشینان روبرو شد. درگیری‌های شدیدی میان آنان و ماموران صورت گرفت و تکرار این وقایع، محرومان شهری را نسبت به رژیم حاکم خشمگین ساخت (بحرانی ۱۳۹۵: ۲۶۱-۲۶۲).

ضمن اینکه باید توجه کرد که در این مقطع طبقه متوسط رشد قابل توجهی نسبت به گذشته کرده بود. سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال‌های ۱۳۳۵، ۱۳۴۵ و ۱۳۵۵ نشان از رشد قابل توجه طبقه متوسط در آستانه انقلاب دارد.

ساختار قشربندی اجتماعی ایران در سرشماری‌های ۱۳۳۵-۱۳۵۵

سال قشربندی	جمع شاغلان	بالا	متوسط سستی	متوسط جدید	کارگری و پایین
۱۳۳۵	۵۹۰۷۶۶۶	۵۰۹۰۸	۲۶۷۳۲۷۲	۴۰۵۲۹۶	۲۶۷۵۹۹۹
۱۳۴۵	۷۱۱۵۷۸۷	۱۰۲۶۷۶	۳۰۱۱۷۱۹	۶۹۲۲۳۶	۳۲۶۵۷۱۶
۱۳۵۵	۸۷۹۹۴۲۰	۱۱۳۲۰۵	۲۸۴۷۵۴۰	۱۶۴۴۷۶۳	۴۱۷۰۹۹۲

منبع: بحرانی، ۱۳۹۵، ص ۱۵۱

۱.۷ انگیزه‌های طبقه متوسط

انگیزه‌های طبقه متوسط برای شرکت در انقلاب اسلامی ایران، ترکیبی از نارضایتی اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی بود. بسیاری از اعضای این طبقه احساس می‌کردند که به دلیل فساد، نابرابری‌های اجتماعی و بی‌توجهی به ارزش‌های اسلامی، به حاشیه رانده شده‌اند. انقلاب اسلامی، به عنوان راه‌حلی برای برآورده کردن این نیازها و آرمان‌ها مطرح شد و طبقه متوسط به عنوان بخشی از ائتلاف وسیع انقلابی، در پی تحقق این تغییرات بود. طبقه متوسط در ایران در دهه‌های قبل از انقلاب با مشکلات اقتصادی و نابرابری‌های شدید اجتماعی روبه‌رو بود. سیاست‌های اقتصادی رژیم پهلوی، مانند مدرنیزاسیون شتابان و انحصارهای اقتصادی، باعث شده بود که شکاف‌های طبقاتی به شدت افزایش یابد. در این شرایط، طبقه متوسط، که معمولاً به دنبال ارتقاء اجتماعی و اقتصادی بود، خود را در معرض فشارهای شدید می‌دید. از یک سو، سیاست‌های اقتصادی رژیم پهلوی باعث رشد فساد اقتصادی و از سوی دیگر، به تحمیل شرایط نامناسب به طبقات پایین‌تر می‌انجامید که طبقه متوسط را نیز از نظر اقتصادی و اجتماعی تحت تأثیر قرار می‌داد.

علاوه بر این، در دوران سلطنت محمدرضا پهلوی، ایران به شدت در مسیر غرب‌گرایی قرار گرفته بود. این غرب‌گرایی، که شامل تلاش برای نوسازی و واردات فرهنگ غربی به ایران می‌شد، بسیاری از مردم ایران را به ویژه طبقه متوسط سستی را دچار احساس بی‌هویتی فرهنگی می‌کرد. بسیاری از ایرانیان احساس می‌کردند که ارزش‌های سنتی و اسلامی کشور نادیده گرفته شده و جایگزین آن‌ها با فرهنگ غربی شده است. انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی، با شعار بازگشت به اصول اسلامی و مقاومت در برابر نفوذ غرب، جذابیت زیادی برای طبقه متوسط سستی داشت.

در کنار انگیزه‌های فوق، یکی از دلایل اساسی مشارکت طبقه متوسط در انقلاب، نارضایتی از فساد سیاسی رژیم پهلوی بود. شاه و اعضای خاندان سلطنتی به دلیل فساد و سوء استفاده از قدرت، به شدت از سوی بخش‌های مختلف جامعه مورد انتقاد قرار داشتند. بسیاری از افراد طبقه متوسط که به دنبال دولت قانون‌مند و عادلانه‌تری بودند، احساس می‌کردند که حکومت پهلوی ناتوان از حل مشکلات اساسی جامعه است. این طبقه همچنین به دلیل سرکوب‌های سیاسی، نقض حقوق بشر و نبود آزادی‌های سیاسی و اجتماعی در حکومت شاه، از نظر سیاسی نیز تحت فشار قرار داشت.

رهبری امام خمینی با ایدئولوژی اسلام انقلابی و شعارهایی مانند استقلال، آزادی و جمهوری اسلامی برای بسیاری از افراد طبقه متوسط، به ویژه روشنفکران و دانشگاهیان، جذاب بود. این شعارها با آرمان‌های دموکراتیک و عدالت‌خواهانه طبقه متوسط هم‌خوانی داشت و آنها را به پیوستن به انقلاب ترغیب می‌کرد. طبقه متوسط در ایران همواره در تلاش بود تا از حقوق خود دفاع کند. بسیاری از افراد این طبقه به ویژه روشنفکران، هنرمندان و فعالان سیاسی، به دلیل سرکوب‌های رژیم پهلوی و محدودیت‌های شدید در بیان آزادی‌های فردی و سیاسی، به حمایت از انقلاب اسلامی پرداختند. آنان به دنبال برچیدن نظام استبدادی و دیکتاتوری شاه بودند و این حمایت از انقلاب، به نوعی مقابله با نظام سلطنتی به حساب می‌آمد.

۲.۷ منابع طبقه متوسط

ترکیبی از تحصیلات، وقت کافی، درآمد مناسب و مهارت‌های مدنی به طبقه متوسط کمک کرد تا به صورت مؤثر در انقلاب اسلامی شرکت کند و نقش خود را در تحولات اجتماعی و سیاسی جامعه ایران ایفا کند. این منابع نه تنها به افزایش مشارکت آن‌ها کمک کرد، بلکه باعث شد بتوانند به عنوان یک نیروی سازمان‌یافته در فرآیند انقلاب تأثیرگذار باشند.

طبقه متوسط معمولاً به دلیل دسترسی به تحصیلات عالی، از آگاهی بالاتری نسبت به مسائل سیاسی و اجتماعی برخوردار بود. این امر به آن‌ها امکان می‌داد تا وقایع را بهتر تحلیل و با دیدی انتقادی نسبت به شرایط سیاسی کشور بنگرند. از همین رو بسیاری از دانشگاه‌ها به مراکز فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی تبدیل شدند و دانشجویان به عنوان بخشی از طبقه متوسط، از این بستر برای انتشار اندیشه‌های انقلابی بهره می‌بردند.

برخلاف طبقات پایین‌تر که عمدتاً درگیر تأمین معیشت بودند، اعضای طبقه متوسط به دلیل برخورداری از وقت آزادتر، می‌توانستند به فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی بپردازند. سازماندهی اعتراضات و برگزاری جلسات بحث و بررسی نیاز به وقت کافی داشت. امکان صرف وقت بیشتر در این فعالیت‌ها از سوی اعضای طبقه متوسط به سازماندهی بهتر و مؤثرتری از اعتراضات و فعالیت‌های انقلابی انجامید.

درآمد مناسب، امکان حمایت مالی از فعالیت‌های انقلابی را فراهم می‌کرد. درآمد بالاتر به طبقه متوسط اجازه می‌داد تا به صورت مستقیم یا غیرمستقیم از جنبش انقلابی حمایت مالی کنند. به همین خاطر نقش بازاریان در انقلاب ایران برجسته است. طبقه متوسط بیشتر از سایرین قادر به استقلال مالی خود بود و بنابراین می‌توانستند ریسک‌های مشارکت در حرکت‌های اعتراضی را بهتر مدیریت کنند.

اعضای طبقه متوسط غالباً دارای مهارت‌های سازمان‌دهی و شبکه‌سازی بودند که به آن‌ها امکان می‌داد تا مؤثرتر در جریان‌های انقلابی شرکت کنند و ارتباط بین گروه‌های مختلف را تسهیل کنند. ابراز نظر و مشارکت در بحث‌های عمومی از مهارت‌های بیشتر اعضای طبقه متوسط محسوب می‌شد. این مهارت‌ها باعث می‌شد تا طبقه متوسط بتواند در جذب دیگر اقشار جامعه و ایجاد اجماع عمومی در برابر رژیم پهلوی مؤثر عمل کند.

به عنوان مثال، در اوایل سال ۱۳۵۶ تعدادی از حقوقدانان اقدام به تاسیس جمعیت ایرانی دفاع از آزادی و حقوق بشر کردند. اگر چه فعالیت‌های این جمعیت بیشتر محدود به انجام مصاحبه با روزنامه‌نگاران خارجی و برخی روزنامه‌های ایران بود، صرف تاسیس چنین سازمانی فی‌نفس بی‌سابقه بود و بیشتر به یک کار بزرگ انقلابی شبیه بود. اما مسئله مهمتر، فعالیت مجدد کانون نویسندگان در همان سال بود. برای نخستین بار تا آن زمان، کانون نویسندگان اقدام به ارسال نامه سرگشاده به هویدا کرد. این نامه که امضای ۴۰ نفر از برجسته‌ترین نویسندگان و شاعران را بر خود داشت، اعتراضی به خشونت‌های ساواک و حکومت به نقض مهم‌ترین اصول قانون اساسی بود. این نامه همچنین حکومت را دعوت به پایان دادن به سانسور ادبی می‌کرد. نامه سرگشاده دیگری که در آن زمان منتشر شد خطاب به شاه بود و امضای ۳ چهره شناخته شده جبهه ملی را به خود داشت. امضاکنندگان این نامه یعنی سنجابی، فروهر نقش مهمی در شکل دادن به جریان بعدی حوادث ایفا کردند. این نامه، شاه را به بازگرداندن آزادی‌های فردی، تثبیت مجدد وحدت ملی، تن دادن اصول قانون اساسی، کنار گذاشتن سیستم تک حزبی و احترام گذاشتن به حقوق مردم

تبیین جامعه‌شناختی مشارکت طبقه متوسط ... (امیر عظیمی دولت‌آبادی) ۱۸۳

ترغیب می‌کرد. با تبدیل شدن این نامه به نماد مخالفت روشنفکران با رژیم، بیست هزار کپی از آن به صورت محرمانه در جامعه پخش شد. در پاییز ۱۳۵۶، کانون نویسندگان اقدام برگزاری گردهمایی ۹ روزه‌ای به نام شبهای شعر کرد که در آن داستان نویسان و شاعران شناخته شده شعرهای الهام بخش خود را در مخالفت با رژیم و شرایط حاکم بر کشور قرائت کردند. بنا به یک ارزیابی، تعداد افراد شرکت کننده در این گردهمایی حدود ۵ تا ۶ هزار نفر بوده است. اگرچه این ارزیابی به نظر اغراق آمیز می‌آید، اما در عین حال برگزاری این مراسم بی سابقه در آن زمان نشان از مخالفت آشکار و انقلابی با رژیم داشت. در همان سال، گردهمایی دیگری مشابه شب‌های شعر با حضور دانشجویان در دانشگاه آریامهر تهران برگزار گردید که به خشونت نیز کشیده شد (کامروا ۱۳۹۸: ۱۴۸-۱۴۹).

۳.۷ طبقه متوسط و عضویت در شبکه‌های اجتماعی و سیاسی

عضویت و فعالیت در شبکه‌های اجتماعی و سیاسی به طبقه متوسط این امکان را داد تا به عنوان یک نیروی کلیدی در پیروزی انقلاب اسلامی عمل کند. با استفاده از این شبکه‌ها، طبقه متوسط توانست نقش اصلی را در انتشار ایده‌ها، سازمان‌دهی فعالیت‌ها و پیوند دادن گروه‌های مختلف اجتماعی ایفا کند و به تحقق اهداف و پیروزی انقلاب کمک کند.

شبکه‌های اجتماعی و سیاسی به عنوان کانال‌هایی برای انتشار سریع اخبار و نظرات عمل کردند. این امر به طبقه متوسط اجازه داد تا به سرعت اطلاعات مربوط به نقض حقوق بشر، فساد حکومت و فعالیت‌های انقلابی را به دیگران منتقل کنند. اعضای این طبقه از طریق جلسات، تظاهرات و گردهمایی‌ها که در این شبکه‌ها سازماندهی می‌شد، توانستند آگاهی سیاسی را در جامعه افزایش دهند و افراد بیشتری را به اهداف انقلاب جذب کنند. علاوه بر این، شبکه‌های اجتماعی و سیاسی پایگاهی برای برنامه‌ریزی و هماهنگی تظاهرات و اعتصابات بودند. این امر به خصوص در شهرهای بزرگ که تعاملات بیشتری میان گروه‌های مختلف صورت می‌گرفت، اهمیت زیادی داشت. از طریق این شبکه‌ها، اعضای طبقه متوسط توانست گروه‌هایی با اهداف مشخص تشکیل دهند که به سازمان‌یافته‌تر شدن فعالیت‌های انقلابی کمک کرد. شبکه‌هایی که طبقه متوسط در آن‌ها فعال بود، به ایجاد پیوندهایی بین طبقات مختلف اجتماعی کمک کرد. این امر به تقویت جنبش انقلابی و تشکیل جبهه‌ای گسترده علیه رژیم پهلوی انجامید. از آنجا که اعضای طبقه متوسط اغلب به حساسیت و دخالت در مسائل سیاسی و اجتماعی تمایل داشتند، می‌توانستند حمایت

اقشار دیگر مانند کارگران و کشاورزان را جلب کنند. ضمن اینکه بسیاری از رهبران فکری انقلاب از طبقه متوسط بودند و توانستند از شبکه‌های اجتماعی و سیاسی برای هدایت و ترویج ایدئولوژی‌های انقلابی استفاده کنند و در نهایت اینکه، شبکه‌ها به تقویت و گسترش احساس همبستگی فرهنگی و سیاسی در میان شرکت‌کنندگان در انقلاب کمک کردند.

تعداد گروه‌ها و تشکل‌هایی که در فرایند انقلاب اسلامی نقش‌آفرینی کردند، قابل ملاحظه است. افرادی که در این تشکل‌ها فعالیت می‌کردند عمدتاً از افراد طبقه متوسط جامعه بودند. این تشکل‌ها نقش مهمی در سازماندهی افراد و ورود آنها به مشارکت علیه رژیم شاه ایفا کردند. برخی از این تشکل‌ها عبارت بودند از سازمان مجاهدین خلق، چریک‌های فدایی خلق، نهضت آزادی، هیات‌های مولفه اسلامی، حزب ملل اسلامی، انجمن‌های اسلامی دانشجویی، گروه‌های مبارز مسلمان هفت‌گانه که بعدها ذیل سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی متحد شدند، تشکل‌ها و انجمن‌های صنفی مانند جمعیت ایرانی دفاع از آزادی و حقوق بشر، کانون نویسندگان، سندیکاها و انجمن‌های کارگری و معلمان و...

۸. نتیجه‌گیری

در این مقاله، مشارکت سیاسی طبقه متوسط در انقلاب اسلامی ایران از منظر اجتماعی و با تمرکز بر علل انگیزشی، منابع و شبکه‌های عضویت اعضای آن، مورد بررسی قرار گرفت. نتایج تحقیق نشان داد که طبقه متوسط، به‌ویژه در سال ۱۳۵۷، به علل متعددی توانستند نقش حیاتی در تغییر رژیم سیاسی ایفا کنند.

اول اینکه، انگیزه‌های قوی ناشی از نارضایتی از وضعیت اجتماعی و سیاسی موجود، این گروه را به سمت فعالیت‌های انقلابی سوق داد. احساس عدم کفایت رژیم پهلوی در برآورده کردن نیازها و خواسته‌های شهروندان، به ویژه در زمینه عدالت اجتماعی و فرصتی برای پیشرفت فردی، منجر به تشدید اراده آنان برای تغییر شد.

دوم، منابع مالی و غیرمالی موجود در این طبقه، از جمله تحصیلات بالا، مهارت‌های مدنی و زمان آزاد، به آنها این قابلیت را داد که به‌طور مؤثرتر در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی مشارکت کنند. این طبقه توانست با استفاده از امکانات خود، ارتباطات گسترده‌ای با سایر اقشار جامعه برقرار سازد و به پیشبرد اهداف انقلابی کمک کند.

سوم، عضویت در گروه‌ها و شبکه‌های سیاسی و اجتماعی، به عنوان یک عامل تسهیل‌کننده، موجب ترغیب و تشویق آنان به مشارکت بیشتر در فعالیت‌های سیاسی شد.

تبیین جامعه‌شناختی مشارکت طبقه متوسط ... (امیر عظیمی دولت‌آبادی) ۱۸۵

این شبکه‌ها به طبقه متوسط این امکان را دادند که در فرایندهای تصمیم‌سازی و اعتراضی فعالانه شرکت کنند و صدای خود را به دیگران برسانند.

به‌طور کلی، مشارکت سیاسی طبقه متوسط در انقلاب اسلامی نتیجه تعامل پیچیده‌ای از انگیزه‌ها، منابع و شبکه‌های اجتماعی بود. اعضای طبقه متوسط در انقلاب سال ۱۳۵۷ بیشترین نقش را ایفا نموده و بیشترین حضور را در مشارکت سیاسی برای تغییر رژیم سیاسی به ثبت رساندند، چون اولاً، آنها انگیزه این کار را داشتند؛ ثانیاً آنها به واسطه تواناییها و منابع (وقت، پول و مهارت‌های مدنی) این امکان برایشان بیشتر فراهم بود تا دیگران؛ و ثانیاً از آنها خواسته شده بود. به عبارت دیگر، آنها به واسطه عضویت در برخی گروهها و شبکه‌های سیاسی و اجتماعی، ترغیب و یا مجبور به این کار می‌شدند. بدیهی است هر سه‌ی این امکان (انگیزه کافی، منابع لازم و عضویت در گروهها و شبکه‌های اجتماعی و سیاسی) به خاطر پایگاه اجتماعی - اقتصادی آنها (تحصیلات، درآمد و منزلت شغلی) فراهم شده بود.

کتاب‌نامه

- آبراهامیان، یرواند (۱۳۷۷)، ایران بین دو انقلاب، ترجمه احمد گل‌محمدی، تهران: نشر نی.
- آپ، کارل دیتز (۱۳۹۵)، جنبش اجتماعی و اعتراض سیاسی: نظریه‌ها و رویکردها، مجید عباسی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- اشرف، احمد (۱۳۸۹)، کالبدشکافی انقلاب: نقش کارگران صنعتی در انقلاب ایران، فصلنامه گفتگو، شماره ۵۵، صص ۵۵-۱۲۳.
- اشرف، احمد و علی بنوعزیزی (۱۳۸۶)، طبقات اجتماعی، دولت و انقلاب در ایران، ترجمه سهیلا ترابی فارسانی، تهران: نیلوفر.
- بحرانی، محمدحسین (۱۳۹۵)، طبقه متوسط و تحولات سیاسی در ایران معاصر (۱۳۲۰-۱۳۸۰)، تهران: انتشارات آگاه.
- بشیریه، حسین (۱۳۹۴)، زمینه‌های اجتماعی انقلاب ایران، ترجمه علی اردستانی، تهران: نشر نگاه معاصر.
- جلایی‌پور، حمیدرضا (۱۳۸۶)، تبیین فرایند پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۵۶-۵۷ براساس سرمشق انتخاب عقلانی و نظریه بسیج منابع، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، سال ۱۵، شماره ۵۶-۵۷، صص ۵۱-۵.

۱۸۶ جامعه‌پژوهی فرهنگی، سال ۱۷، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۵

- سام دلیری، کاظم (۱۳۸۲)، مطالعات پایه: سنجش محرومیت نسبی در نظریه تد رابرت گر، فصلنامه سیاسی، مسائل استراتژیک و بین‌الملل، سال ۶، شماره ۴، صص ۸۱۳-۸۲۵.
- شایگان، فریبا (۱۳۸۷)، بررسی ویژگی‌های مشارکت‌کنندگان در انقلاب اسلامی ایران، فصلنامه علوم اجتماعی، سال ۱۵، شماره ۴۲-۴۳، صص ۱۱۷-۱۵۱.
- ضیاءروشن، محمدمهدی (۱۳۹۶)، نقش روستاییان در انقلاب اسلامی ایران، مجله مطالعات تاریخی، سال ۱۵، شماره ۵۹، صص ۱۴۳-۱۹۳.
- غفاری، غلامرضا و محسن نیازی (۱۳۸۶)، جامعه‌شناسی مشارکت، تهران: نشر نزدیک.
- کامروا، مهران (۱۳۹۸)، انقلاب ایران: ریشه‌های ناآرامی و شورش، مصطفی مهرآیین، تهران: نشر کرگدن.
- کدی، نیکی (۱۳۸۶)، ریشه‌های انقلاب ایران، ترجمه عبدالرحیم گواهی، تهران: نشر علم.
- گرین، گراهام (۱۳۸۷)، بسیج مخالفان در انقلاب ایران، در مطالعاتی نظری، تطبیقی و تاریخی در باب انقلابها، جک گلدستون، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: انتشارات کویر.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۹۳)، جامعه‌شناسی، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
- محمدی، نعیم (۱۳۹۴)، تبیین جامعه‌شناختی نقش نیروهای اجتماعی و اقتصادی در وقوع انقلاب اسلامی ایران براساس نظریه به رسمیت‌شناسی هونت، مجله جامعه‌شناسی تاریخی، سال ۷، شماره ۲، صص ۱۱۵-۱۴۷.
- مصفا، نسرین (۱۳۷۵)، مشارکت سیاسی زنان، تهران: دفتر مطالعات وزارت امور خارجه.
- معمار، رحمت‌الله (۱۳۹۰)، مبارزه انقلابی، مشارکت پسانقلابی، تهران: پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.
- نیازی، محسن، زهرا حسن‌زاده، مهدی محمدزاده، و اکبر ذوالفقاری (۱۳۹۸)، مشارکت سیاسی (از نظریه تا عمل): نظریه‌ها و استراتژی‌ها، تهران: نقد فرهنگ.
- هیدستروم، پیتر (۱۳۹۷)، اصول جامعه‌شناسی تحلیلی، فرهاد نصرتی نژاد و سیده اطهر میرعابدینی، تهران: نشر آگه.

Barkan, Steven E. (2004). Explaining Public Support for the Environmental Movement: A Civic Voluntarism Model, *Social Science Quarterly*, Vol. 85, No. 4, pp. 913-937.

Brady, Henry E, Sidney Verba, Kay Lehman Schlozman (1995). Beyond SES: A Resource Model of Political Participation, *The American Political Science Review*, Vol. 89, No. 2: pp. 271-294.

Conway, M Margaret (2001). Women and political participation, *PS: Political Science and Politics*, Vol. 34, No. 2: pp. 231-233.

تبیین جامعه‌شناختی مشارکت طبقه متوسط ... (امیر عظیمی دولت‌آبادی) ۱۸۷

Verba, Sidney, Kay Lehman Schlozman, Henry Brady and Norman H. Nie (1993). Race, Ethnicity and Political Resources: Participation in the United States, *British Journal of Political Science*, Vol. 23, No. 4: pp. 453-497.

Verba, Sidney, Kay L. Schlozman, and Henry E. Brady (2000) Rational Action and Political Activity, *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 12, No. 3: pp. 243-268.